

SARTRE

Minunatul orgoliu de a fi liber

J.L. Rodríguez García

CUPRINS

Indiscutabila centralitate a lui Sartre în secolul XX	7
Un secol frământat	7
Ce urmează după Nietzsche?	10
Primul Război Mondial	13
<i>Tristan Tzara și dadaismul</i>	16
Revoluția Rusă	17
Scopul acestor pagini	20
Note biografice	23
Copilăria care marchează destinul	23
<i>Colegii de școală ai lui Sartre</i>	28
Apropierea de maeștri	30
<i>Fenomenologie și existențialism</i>	32
Prietenii primejdioase	40
Infernul existenței	47
Descoperirea pericolului de a exista	47
Dureroasa și surprinzătoarea prezență a Celuilalt	55
Existențialism și libertate	61
Pilonii ontologiei sartriene	63
Proiectul spre o morală existențialistă	72
<i>Freud: pasiunea secretă</i>	77
Scurt epilog despre conferința din octombrie 1945	78

Marxismul la orizont	81
Apropierea teoretico-politică de marxism	82
<i>Publicații politice</i>	83
<i>Fascinația lui Stalin</i>	86
<i>Procese de eliberare națională</i>	96
Baza teoretică a marxismului existențialist	97
Criza intelectualului	109
De la Nobel la explozia din 1968	110
<i>Situaționismul</i>	116
<i>Filosofii generației următoare</i>	118
Ultima suflare	120
<i>E drept să te revolți</i>	122
<i>Opere principale</i>	129
<i>Cronologie</i>	133
<i>Indice de nume și de concepte</i>	139

Indiscutabila centralitate a lui Sartre în secolul XX

Un secol frământat

Putem fi siguri că în noaptea aceea de la jumătatea lui aprilie 1980 s-a încheiat o etapă foarte importantă a secolului XX: Sartre murea după o lungă agonie, internat într-un spital parizian unde i se alinau durerile cauzate de agravarea bolii. Simone de Beauvoir, iubita lui de o viață, deși și-au acordat pe rând libertate afectivă și sexuală, va lăsa o mărturie despre acele ultime ore febrile și, în același timp, senine în paginile memorabile pe care le cunoaștem sub numele *Ceremonia despărțirii*. Pentru a înțelege importanța evenimentului - la urma urmelor, era moartea unui om... - e de ajuns să ne gândim că Giscard d'Estaing, pe atunci președinte al Republicii Franceze și, evident, la antipozii gândirii politice sartriene, a propus ca guvernul francez să plătească ceremonia funerară și a păstrat un moment de reculegere în fața rămășițelor pământești ale filosofului.

Moartea lui Sartre a fost înconjurată de o mare doză de spectacol. Scriitorul Jorge Amado, membru al Partidului Comunist Brazilian, a afirmat într-un discurs foarte impresionant că murise omul „cel mai important apărut după război, cel care a exercitat cea mai mare influență în lumea de azi“. La cortegiul funerar, care a străbătut străzile din centrul Parisului și bulevardul Montparnasse, până la cimitirul cu același nume, au luat parte peste treizeci de mii de oameni.

Două întâmplări diferite ca impact pot ilustra centralitatea neîndoielnică a lui Sartre la momentul morții sale. Pentru început, merită să amintim articolul scurt pe care i l-a dedicat Gilles Deleuze, poate singurul filosof postsartreian care a reușit să fascineze la fel de mult ca acela pe care l-a definit „maestrul meu“: într-o scriere publicată în noiembrie 1964, la scurt timp după ce Sartre a renunțat la Premiul Nobel pentru literatură, l-a comparat cu alți mari înțelepți care ocupaseră tribuna filosofică după Eliberare – Albert Camus și Maurice Merleau-Ponty –, cu intenția de a scoate în evidență importanța lui Sartre pentru aceștia din urmă, iar nu pentru că elaborase o filosofie sistematizată mai precisă și mai riguroasă, de exemplu, decât a lui Merleau-Ponty, nici pentru că ilustrase mai dur decât Camus situația frământată a generației care trăise experiența lagărelor de concentrare sau suferise excesele guvernării filonaziste de la Vichy. Nu, Sartre a fost mai important pentru că a fost singurul în stare să „spună ceva nou“. Foarte bine. Să spună ceva nou, dar cui?

Să trecem la a doua întâmplare. În 1965, Sartre a dat un interviu revistei americane *Playboy*: e mai curând răsunător faptul că în acest interviu filosoful recunoștea că „tinerii reprezintă baza cititorilor mei“. Și explica, destul de tranșant, furnizând o perspectivă despre ce anume motivase raportul său diferit cu cititorii, adăugând că:

Lumea e înfuriată că sunt un dublu „trădător“. Sunt burghez și vorbesc fără prea mare respect despre burghezie; sunt un om de o anumită vârstă și am contacte mai ales cu tineretul. Tinerii sunt baza publicului meu. Oamenii de peste patruzeci de ani exprimă mereu o oarecare dezaprobare față de mine, chiar și cei care, tineri fiind, mă aprobau... Generația 1945 crede că am trădat-o deoarece m-a cunoscut prin lucrările mele *Greața* și *Cu ușile închise*, ambele scrise într-o perioadă în care încă nu elaborasem și nu extrapolasem implicațiile marxiste ale ideilor mele.

În felul acesta, la ceea ce se poate numi retorică filosofică se adaugă faptul că Sartre a găsit ecou printre membrii acelei categorii de vârstă pe care îi interesau literatura și filosofia, și care aveau să-l însoțească atât în etapa sa existențialistă, cât și ulterior, când se va apropia critic de marxism.

Pentru a înțelege pe deplin măreția operei filosofice și literare a lui Sartre trebuie să ne întrebăm cum s-a putut ca, din anii 1930, când s-a afirmat, până în anii 1970, când orbirea și bolile au început să-l macine, prezența să îi fie constant cerută peste tot, iar glasul ascultat ca și cum avea întotdeauna ceva de spus. Ei bine, importanța filosofică a lui Sartre este legată de faptul că a devenit un martor privilegiat al evenimentelor care i-au marcat secolul. „Martor privilegiat“ nu înseamnă propriu-zis că a prezidat toate acele evenimente, ci că le-a înfruntat importanța evaluându-le și a făcut-o dintr-o perspectivă filosofică anume, care trebuia să se reflecte în cele mai importante opere de această natură pe care le-a publicat, precum și în neobositul său rol de intervievat și în nenumăratele sale apariții publice.

Înainte de a-i aprofunda personalitatea, vom da seamă de trei fapte care au avut o anumită influență asupra filosofiei lui Sartre și asupra evoluției sale constante. Este bine de știut căror

O adevărată mare de oameni a însoțit sicriul lui Jean-Paul Sartre pe străzile Parisului în 1980.

circumstanțe le-a acordat atenție pentru a ne apropia de el dintr-o perspectivă filosofică: în primul rând, situația filosofiei pe care Sartre a întâlnit-o în tinerețe; în al doilea rând, consecințele Primului Război Mondial; în final, efectele Revoluției Ruse.

Ce urmează după Nietzsche?

Vom începe cu o scurtă reconstituire a contextului social și istoric care a alimentat gândirea sartriană evocând situarea lui filosofică. Pentru aceasta, trebuie să ne întoarcem în inima secolului al XIX-lea, moment în care orizontul filosofic este delimitat de Hegel, adică de forța și de fortăreața gândirii dialectice, de acea viziune despre realitate care considera jocurile sociale niște ciocniri care, în final, trebuie să se rezolve într-un moment luminos către previzibilul sfârșit al istoriei. Nu numai Hegel domină acest concept central. Am spus că forța gândirii dialectice este trăsătura fundamentală a secolului al XIX-lea și, de fapt, deși există variații pe care încearcă să le aducă gânditori ca Marx

și Bakunin, nucleul dialecticii rămâne neschimbat, ca și cum asemenea variații ar fi fost ceva secundar.

Cu toate acestea, aventura hegeliană a început să fie considerată de autoritățile conservatoare un adversar pe care era cazul să-l atace. Această operațiune ofensivă a devenit explicită în 1841, când F.W.J. von Schelling, care în tinerețe fusese coleg de studii cu Hegel în perioada de formare de la Tübingen, a fost chemat de Frederic al IV-lea al Prusiei la Universitatea din Berlin la câțiva ani după moartea fostului său prieten ca să încerce să „stârpească sămânța balaurului hegelian“. Monarhul știa că acea sămânță începuse să germineze în conștiința și în praxisul a ceea ce cunoaștem drept stânga hegeliană, grupul acela de savanți care încercau să orienteze dialectica spre un scop politic și subversiv. Era oare o chestiune de oportunitate târzie, care a avut loc doar când autoritățile au perceput „perversiunea dialecticii“? În 1841 era oare percepută dialectica drept un dușman periculos? E posibil ca anterior să fi fost o cunoaștere inocentă și neutră, deci suportabilă? Nu cred că această idee poate fi acceptată dacă ținem cont de aversiunea și de ura bine-cunoscute manifestate față de ea de Schopenhauer, profesor contemporan cu Hegel și înrăit antidialectician care, când renumitul filosof încă era în viață, s-a năpustit nu numai o dată asupra „stupidităților“ hegeliene și împotriva „talmeș-balmeșului său de cuvinte“. Sigur este că se organiza un front antihegelian care însă nu se prezenta ca atare: mai curând era vorba despre apariții mai mult sau mai puțin fragile care totuși s-au răspândit în straturile profunde ale mediului filosofic. În acest context a apărut Kierkegaard, care s-a mutat la Berlin să studieze filosofia și s-a declarat susținător fervent ale subiectivității.

Toate aceste frământări filosofice s-au revărsat în filosofia lui Nietzsche. Ca să-i surprindem spiritul este de ajuns să menționăm acele câteva pagini intitulate *Despre adevăr și minciună în*

sens extramoral, în care Nietzsche, întrebându-se ce este adevărul, afirmă că este „un exercițiu mobil de metafore, metonimii, antropomorfisme“, un ansamblu de iluzii „de care a uitat natura iluzorie“. După cum se poate înțelege, negarea filosofiei drept cunoaștere riguroasă este absolută și filosoful s-a transformat într-un literat – în cel mai obișnuit sens al termenului –, deși nu se prezintă ca atare, ci investit cu aureola de respectabilitate care vine din exercitarea unei meserii orientate spre descoperirea naturii lucrurilor, a omului și a societății.

O perioadă, Sartre a fost tulburat de prezența lui Nietzsche. De fapt, după cum ni se amintește într-un fragment din lungile conversații pe care le purta cu Simone de Beauvoir pe care am citat-o la începutul cărții, el a „scris o lucrare lungă și foarte frumoasă despre Nietzsche“ și nu trebuie să ne mire că Bernard-Henri Lévy a susținut fără echivoc că „*Greața* este un text impregnat cu nietzscheanism“.

După Nietzsche, filosofia intră într-o criză catastrofală. Dar, tocmai în momentul în care începe să se perceapă amploarea unei asemenea situații, filosofii încep să reacționeze. Filosofia trebuie să fie din nou o cunoaștere riguroasă: iar aceasta este strădania lui Husserl, prezență care, după cum vom vedea în alt capitol, va marca ceea ce putem numi gândirea primului Sartre. Filosoful german, conștient de ce se întâmplase, și nu numai în mediul filosofic, se va strădui să depășească poziția sceptică, relativistă și psihologistă. Aceasta va fi vocația fenomenologiei, acel curent inspirat de dorința de a „reveni la lucrurile înseși“, spre a se reuși vindecarea răniilor filosofice. Și acest punct, după cum vom vedea curând, va fi cel de unde pleacă filosofia lui Sartre, care se simțea dezorientat până când, în 1932, prietenul său Raymond Aron l-a făcut să înțeleagă că, de fapt, Husserl încerca să sutureze cicatricile letale provocate de moștenirea nietzscheană.

Orizontul sartrian va fi marcat de nevoia de a reveni la o analiză a lucrurilor înseși, însă alegând realitatea omului în calitate de „lucru“ fundamental al activității filosofice. Totuși, el vede realitatea umană situată într-un timp care nu este timpul abstract și absolut, ci un timp „pentru ceea ce există“, ceea ce înseamnă că obiectele din lume și situațiile reale sunt în orice caz primite și acceptate în manieră diversă de diverși subiecți. În acest fel, voinței realiste a filosofiei sartriene – interes care derivă din gândirea lui Husserl – i se adaugă considerația că rezultatul analizei nu este niciodată același pentru un individ sau pentru un altul.

Această poziție inițială va genera în Sartre o atitudine pesimistă față de natura umană și față de societate, pentru că fiecare ființă își trăiește lumea diferit, totuși întotdeauna în interiorul unui spațiu de umbre și de îngrețosare. Motivul acestei luări de poziție trebuie căutat în al doilea eveniment la care este necesar să ne referim, important pentru că efectele și consecințele sale se vor prelungi zeci de ani.

Primul Război Mondial

Deocamdată nu ne interesează să luăm în considerare motivele geopolitice care au apărut în conflictul îngrozitor început în 1914, ci doar să amintim pe scurt extremele la care s-a ajuns privitor la punerea în practică a unor manevre de război de o eficiență extraordinară și monstruoasă. Folosirea abuzivă a războiului submarin, îndreptat spre vase care transportau bunuri de primă necesitate cu scopul de a îngreuna viața civililor, folosirea sistematică de gaze letale și lipsa de sensibilitate a statelor majore, care studiau bătălii menite să anihileze total trupele inamice evidențiază depășirea liniilor roșii care până în acel moment

definiu presupusa onoare militară. Faptul că în luptele de la Verdun și de pe Somme au murit șase sute de mii și, respectiv, un milion de combatanți este un semn clar al masacrului cauzat de acest război care fusese trăit cu o anumită doză de somnambulism de victimele străine de rațiunile ultime ale conflictului. Din fericire, avem la dispoziție o filmografie și o literatură care ilustrează pe larg acel scenariu pe care, prin forța împrejurărilor, îl descriem aici pe scurt: de la *Cărările gloriei* de Kubrick la foarte recentul și impresionantul roman al lui Jean Echenoz intitulat *14*.

Firește, din cauza vârstei sale fragede în 1914, Sartre nu a luat parte la conflict. Însă i-a suportat indirect consecințele, fiindcă Alsacia, patria strămoșilor lui – celebrii Schweitzer: un văr al mamei sale, Albert Schweitzer, medic în Africa, muzicolog respectat, interpret sublim al lui Bach, a fost nominalizat la Premiul Nobel pentru pace în 1952 –, smulsă Germaniei și încorporată în geografia franceză, a făcut ca ramura familiei materne a lui Sartre să se mute la Paris. Și, mai ales, pentru că prezența indirectă a războiului, care va deveni obiect de reflecție pentru filosofi și literați, a lăsat în Sartre două trăiri care îl vor însoți mulți ani de zile: pe de o parte, un pesimism adânc privind posibilitățile de progres și de întâlnire colectivă, și pe de alta, un nu mai puțin pesimism radical privitor la bunătatea omului. Acesta se percepe din lectura primelor sale texte narative – *Greața* sau *Zidul* – și, firește, din piesele sale de teatru. Această stare de spirit va găsi o traducere filosofică în *Ființa și neantul*, tratatul în care revendicarea libertății absolute apare în apărarea unei morale individualiste și non-solidare, deși, în vremea aceea, Sartre se reorientase spre o politizare antiburgheză și orientată spre socialism.

Prin aceasta, Sartre se adăuga șirului de critici ai statutului social și politic. Viziunea întunecată și angoasantă a situației nu îi era specifică doar lui Sartre, dimpotrivă. Literatura perioadei

abundă de exemple în acest sens. Considerațiile despre ce se întâmplase între 1914 și 1918 erau de o înverșunare extraordinară. De exemplu, trebuie amintit Tristan Tzara, cel care a inspirat în mare măsură proiectul suprarealist francez. Exilat din România natală la Zürich, unde l-a cunoscut pe Lenin, a inițiat unul dintre cele mai directe și frontale atacuri împotriva culturii dominante, manifestând o ură juvenilă extremă împotriva maștrilor și civilizației care dusesese la hecatomba trăită de generația lui. Curentul pe care l-a creat și care s-a numit Dada (sau dadaism) căuta uitarea culturii curente și începutul unei noi maniere de a înțelege sensibilitatea și creația. În 1920 el s-a mutat la Paris, unde a fost primit cu entuziasm de tribul suprarealist care și-a însușit unele dintre principiile pe care Tzara începuse să le exprime în manifestele lui.

Cultural, dadaismul a cules unele dintre cele mai importante roade în Franța lui Sartre, atât în versiunea sa literară, cât și în proiecția sa politică, mai cu seamă în suprarealism. Breton, teoretician al suprarealismului și militant activ al ciocnirii culturale cu cei care, după părerea lui, duseseră Europa la exterminare și banalitate, a deviat către o apropiere de politica comunistă, alături de poeți ca Aragon sau Éluard. Iată de ce *Al Doilea Manifest* îl citează explicit pe Marx ca profet împreună cu Rimbaud, omagiat și anterior, poetul conflictual și radical rebel față de cultura europeană. Rezultatul are o natură duală: să schimbe viața (Rimbaud), să schimbe lumea (Marx). Iar această dorință de schimbare se axează pe o radicalizare revoluționară cu manifestări excesive.

Sartre se situează în acest orizont marcat de Primul Război Mondial. Ulterior va scrie, cu surprinzătoare hotărâre, că ura lui față de burghezie nu avea să înceteze niciodată: este civilizația care a dus la ruină și la dezolare.

Tristan Tzara și dadaismul

La Zürich, Tristan Tzara începe să tulbure mediul cultural liniștit din timpul Primului Război Mondial prin înființarea mișcării Dada. La scurt timp după terminarea războiului se mută la Paris, unde este primit cu toate onorurile de suprarealiști. Lectura celor „Șapte manifeste dadaiste” îi evidențiază vocația critică și extremistă. *Manifestul Dada* din 1918 se încheie cu un paragraf intitulat „Spontaneitatea dadaistă” care este cu adevărat edificator:

Orice produs al dezgustului susceptibil să se transforme în negarea familiei este DADA; [...] abolirea [...] oricărei ierarhii și ecuații sociale de valori stabilite de slugile care forfotesc printre noi: DADA; [...] abolirea memoriei: DADA; credința absolut indiscutabilă în orice Dumnezeu care este produsul imediat al spontaneității: DADA [...]

Tzara face parte activ din rezistența anti-nazistă. În 1937 se înscrie în Partidul Comunist Francez de care se va îndepărta după invadarea Ungariei de către forțele Tratatului de la Varșovia.

Este necesar să se atragă atenția asupra faptului că dadaismul a avut încă de la început o vocație clar politică. Același lucru e valabil și pentru Tzara, dar mai cu seamă pentru grupul dadaist german, unde artiști ca John Heartfield, Richard Hülsenbeck sau George Grosz creează o artă cu clară motivație politică, dusă la extrem când dadaismul german va sprijini cu entuziasm revolta spartachistă (revolta din ianuarie), condusă de Rosa Luxemburg și de Karl Liebknecht.

Portret al lui Tristan Tzara realizat de Robert Delaunay în 1923